

ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

(Շարունակութիւն)

IV.

Հոգեկան ցանցանք եւ «եսի» սահմանափակում.

Յովհ. Թումանեանի գեղեցիկը—այդ բառի այն բարենումով, ինչպէս բացագրեցինք վերև—հայրենի եզերքն է, իբրև տաղանդ նա մտածելի է միայն այդպէս, ուրիշ սահմաններում նա անյաջողակ է որպէս բանաստեղծ:

Մենք արդէն նկատել ենք, որ նրա մենութեան երգերը բռնազբօսիկ են, ներշնչումով աղքատ, իսկ կատարումով թոյլ: Բայց և այնպէս մեր բանաստեղծի հոգեբանական գէղքը լաւ բնորոշելու համար նրանք արժէքաւոր են: Իւր հայրենի եզերքի ներգողները հասկանալի են միայն և եթէ մենութեան նւագներին վերլուծումից յետոյ: Յովհ. Թումանեանը կատարել է մի երկար տանջալից համբորդութիւն հայրենի եզերքին հասնելու համար: Եւ դրա պատճառն այն է, որ նա չբնագատուած է մեղանական անհամակրելի միջավայրով: Վերջինս ցաւալինօրէն է ազդել նրա վրայ՝ պոկելով նրա սրտից դժգոհութեան, ցասումի մրմունջներ: Նա տրտնջում է, որովհետև հոգեպէս մաշուած և ծիրւում է խորթ չբնագատում: Նա այդպիսով տանջւում է ներքուստ, նրա սիրտը տակն ու վրայ է լինում, ու փնտրում է խաղաղ հանգրւան, ապաքինման, հոգեկան կենսախիւնի ապաստանարան: Վերջապէս, գտնում է և խանդավառութեամբ պաշտամունքի առարկայ դարձնում նրան:

Նրա «եսն» ևս սահմանափակւած է մեղանական միջավայրում՝ ժխտելով ամենատեսակ ընդգրկումի հնարաւորութիւն: Ո՞ւր պիտի ընդգրկի, երբ ամեն ինչ ատելի է, օտար և մերժելի, երբ բոլոր արժէքները միայն դարձեցնում են ցաւի, կսկծի և կորստի զգացումներ: Յաւ և կսկիծ, որովհետև նա չի կարողանում ոչ մէկին համազգայլ, մեղանական հոգիները չունին արձագանք մեր բանաստեղծի:

տեղծի հոգու մէջ՝ Կորուստ, որովհետեւ նա ներքնատեսութեամբ զգում է հայրենի եզերքի անցումը դէպի անդառնալին: Իւր հայրենի եզերքի մրցակիցն է մեղչանական հասարակարգը, որ հիմնում է իւր հոյակապ շէնքերը նահապետական աշխարհի փլատակների վրայ:

Այդ երկու աշխարհների զուգադրումից է ծագում Յովհ. Թումանյանի հոգեկան տանջանքը և «եսի» սահմանափակումն այն չափով, ինչ չափով նա իւր հայեացքն ուղղում է չեչոտրէն մեղչանական արժէքների վրայ և այդ բոլորը դուրս մղում իւր ներքին աշխարհից:

Իւր ոտանաւորներից մէկի խորագիրը բանաստեղծը դրել է՝ «Իմ երգը»:

Հետաքրքրական է այժմ տեսնել, թէ որքան ճիշտ է այդ յորջորջումը: Արդեօք այդ երգը ներքին բովանդակութեամբ համապատասխանում է բանաստեղծի գեղեցկին, նրա տաղանդի կենտրոնական և բնորոշ ապրումներին: Հայրենի եզերքի սահմաններում նա իրեն զգում է հոգու անդորրուն, խաղաղ և զւարթ վիճակում. նա երջանիկներից երջանիկն է այդ վայրում: Բայց յանկարծ բանաստեղծը դնում է մեր առաջ մի երգ, որ լցւած է «ահագին տրտութեամբ», մրմնջւում է «աղեկատու ձայնով» և «հուր հառաչանքով», իւր ամբողջութեամբ պարփակելով «սև գիշերւայ» պատկերում: Ու այդ երգը բանաստեղծն անւանում է «Իմ երգը»:

Ինձ մի խնդրիր, ես չեմ երգի

Իմ տխրութիւնն ահագին,

Աղեկատու նրա ձայնից

Կը խորտակւի քս հոգին...

Ո՛չ, քեզ համար այսպիսի երգ

Երգելու չեմ ես երբեք:

Եւ խակապէս, Յովհ. Թումանյանն այդպիսի երգ ոչ երգել է, ոչ էլ ընդունակ է երգելու: Պա նրա գեղեցկի ոյժերից վեր է՝ խորթ լինելով նրա տաղանդին: Հայրենի եզերքի սահմաններում նա լաւատես է, խնդամիտ, և հաճոյք է զգում նրա արժէքների գերազանցութիւնը օրհներգելով մեղչանական արժէքների հանդէպ: Յոռետեսութիւնը, տանջանքի ապրումները, «եսի» սահմանափակումը, միայնութեան նւեռցիները հանդէս են դալիս հէնց այնտեղ, ուր կտրւում է բանաստեղծը հայրենի եզերքից և անհարազատ ոլորտներ թնակոխում:

Անհարազատ ապրումների ծնունդ է նաև «Տխուր գիշեր» ոտանաւորը: Մի ակտուր և արտում գիշեր բանաստեղծը սկսում է գրողացել իւր վշտի հետ, հարցումորձով ուղղում է իմանալ, թէ «որտեղից են իրար դտել»:

— Ասա՛, իմ վիշտ, իմ սև թախիժ,

Ա՛յ անբաժան կեանքիս ընկեր.

Դու ո՞ր օրից կամ որտեղից,

Ի՞նչ ղէպքով ես ինձ հետ ընկել . . .

Յովհ. Թումանեանի տաղանդը չի ցուցադրում բնաւ և երբեք մի այդորինակ «անբաժան» վշտի սոսկ գոյութիւնն անգամ իբրեւ գեղեցիկ: Ծիշտ է, այդ վիշտը կայ, ճնշում է նրան, տանջում է, գոյութիւն ունի «եսի» սահմանափակում, բայց և այնպէս այդ բոլորը հետու են նրա տաղանդի կենտրոնածիւց բովանդակութիւնը լինելու յաւակնութիւնից: Ամբողջ ցաւն էէ նրա մէջ է, որ բանաստեղծը առօրէական իւր ապրումները համարում է իւր գեղեցիկ, իւր տաղանդի անանձնայատկութիւն: Հոգեբանական այդ զգայախաբութիւնը միայն Թումանեանին չէ յատուկ, կան ուրիշ բանաստեղծներ ևս, որոնց համար շատ անգամ է մութ մեռում իրենց գեղեցիկ էութիւնը, դրան պիտի վերագրել, օրինակ, Ա. Խաչակեանի մի չարք սայթաքումները ղէպի հայդուկային աշխարհը և ընդվզումը թաթար ցեղի ղէմ . . .

«Իմ երգի» և «Տխուր գիշերի» տանջալի ապրումներով բեռնաւորւած է դնում բանաստեղծը ղէպի իւր հայրենի եզերքը: Այդ տեսակէտից շատ ճիշտ է բնորոշել նա իւր ոտանավորներից մէկի բովանդակութիւնը՝ անւանելով «Նախերգանք»: Հայրենի եզերքի խորհրդանշն են ներկայացնում այդտեղ յիշատակւած «Լեռները»: Բանաստեղծը թռչում է նրանց մօտ «բախտից հալածւած», «կեանքի արքութեան ամպերի տակից», բայց միաժամանակ «ողևարութեան հղօր թևերով»:

Լեռներ, ներշնչւած դարձեալ ձեզանով,

Թնդում է հոգիս աշխուժով լցւած

Եւ ջերմ ըզձերս բախտից հալածւած,

Զեղ մօտ են թռչում յախուռն երամով:

Այն չափով, որքան ճնշում է բանաստեղծին մեշչանական առօրէականութիւնը, նա հալածւում է բախտից: Սակայն միևնոյն պահուն նա ոգևորութեան հղօր թևեր է առնում իւր հայրենի եզերքին փարելու համար, ընդգրկելու այլ համակիր «եսեր», ներքուստ լցւելու և վահօրէն բարբառելու նպատակով, բնաւ անշատւելով այն միջավայրից, որ նրան պատճառում է սոսկ տանջանք, չձնելով կենսախիղ և զւարթութիւն, սահմանափակելով նրա «եսը» անհամակիրների չրջապատում:

Հետաքրքրական է նկատել մի հանգամանք. «Նախերգանքի» մէջ հայրենի եզերքի բնութիւնը խանդավառում է բանաստեղծին, ոգևորում է: Սակայն այդ նոյն զգացումները չեն յուզում նրա

մէջ բնութեան երևոյթները հայրենի եղբրքից դուրս Մի տեղ նրա տիրաւ լցւում է բնութեան հանդէպ աշխուժով, ոգևորութեամբ, իսկ մի ուրիշ տեղ այդ նոյն բնութիւնը շիրիմ է յիշեցնում, կորած յոյսեր, կսկիծ, թուլութիւն և անզօրութիւն։ Ահա, թէ ինչ զգացումներ են յուզում «երկնքի աչքեր» աստղերը.

Ժպտում էք այսօր,
Երբ թոյլ ու անզօր,
Կորած յոյսերիս
Կսկիծն եմ լալիս . . .
Կժպտաք նաև
Շիրիմիս վերև . . .

Այստեղ բնութեան և մարդու հակադրութեան շեշտումը կայ Բնութիւնը պիտի մնայ յաւերժօրէն, իսկ բանաստեղծը անէանալու է։ Մի իրողութիւն, որ այլ տեսակի գեղեցկի տաղանդով օժտւած երգիչների մօտ երգւում է, որպէս համայնապարփակ ցնորքի յոյզեր։ Բայց հայրենի եղբրքում բանաստեղծը բնութեան հետ վէճ չունի, ցաւադինօրէն չի ապրում նրա յաւերժութիւնն ու անմահութիւնը, հակառակը պիտի պնդել—նա մի համադրութիւն է կազմում ու երգում է իւր հաշտութեան նւագները։

Բնութիւնը մնում է, իսկ ինքը պիտի կորչի։ Այդ ապրումը յատուկ չէ բանաստեղծի հայրենի եղբրքին, և մենք տեսանք, որ «Դէպի անհունը» պօէմում բնութեան հետ զրկախառնելու և միաձուլելու ներքոյն էր հնչւում։

Տեսանք նոյնպէս, որ բնութիւնն իւր ամբողջութեան մէջ աստւածացնում էր բանաստեղծը զուտ պանթէիստական երանգով։ Բայց այդպէս չէ հոգեկան տանջանքի ու «եսի» սահմանափակման քնադատութեամբ։ Բանաստեղծն այդտեղ Աստծուն երկնքում է փնտրում։ Աւելի հետաքրքրական է այն հարցումն, որ անում է բանաստեղծը—«ո՞ր է Աստւած»։

Նա ուզում է կայծակ լինել, որոտ-ճայթիւնով պատռել մօայլ ամպերի շաբրերը, ցոյց տալ մարդուն վերին գաղտնիքը.

Որ տեսնէ այնտեղ
Ի՞նչ բան կայ անեղ,
Կամ ո՞վ է նըստած
Եւ ո՞ր է Աստւած . . .

Շատ հետաքրքրական հարցում, որոնումներ։ Աւելի ևս հետաքրքրական են այդ հարցման և որոնումների հոգեբանական զրգայատճառները։ Բանաստեղծն Աստուած է որոնում այն պահուն, երբ զուրկ է իւր հայրենի եղբրքից և զժգոհ երկրի մէջ ապրելուց՝ համակւած յոռտտեսական ասպրումներով, հեռու ներքին, հոգեկան

հարմօնիայից: Այդ Աստծուն որոնելու կարիք չի դգում, երբ ապ-
րում է համակիրների չըջապատում, ներշնչած լաւատեսութեամբ
և սեպհական խմբակցութեան մէջ մարմնացնելով իւր կատարելու-
թեան ծարաւի ձգտումներն ու իդէալները, օժտած ներքին ներ-
դաշնակութեամբ: Այստեղ սէրը, որպէս այդպիսին, նրան կապում է
անհունութեան և յաւէրժութեան հետ, նա ընդգրկում է մի ամբողջ
կօլլեկտիւ, նրա երազանքներով, ցնորքներով ու կատարելութեան
թռիչքներով հանդերձ՝ միշտ մնալով երկրայինի սահմաններում,
բնաւ կարիք չզգալով ամպերից այն կողմը թափանցելու և գեր-
երկրային կատարելատիպ որոնելու: Դա սրբագործւած մի բնա-
դաւառ է, որ շնչում է անմահութիւն՝ վանելով մահւան երկիւղն
ու հիասթափութիւնը:

Այնտեղ, մեր հոգու սուրբ հայրենիքում,
Խաղաղ օրերի պայծառ լուսի տակ
Ապրում է սէրը, ժպիտը ծաղկում,
Ուրախ երգերը թնդում ներդաշնակ . . .

Սակայն մեշչանական առօրէականութեան բոլորանում դե-
գերող բանաստեղծը զգում է, որ իւր այդ հայրենի եղերքը հեռու
է. դա անցեալի գրկումն է թաղւած կամ փափագելի ապագայի
հեռանկարն է՝ մեշչանականի փլատակների վրայ:

Այդ մեշչանական աշխարհում բանաստեղծին չի փարում
սիրոյ շունչը և նա որոնում է անդրչիրմային Աստծուն, զրկւած
զգալով իրեն այն կապից, որ մարդուն օղակում է անմահութեան
և յաւէրժութեան հետ անմահութեան միջոցով: Բանաստեղծի սիրտը
հայրենի եղերքին զեղուն է սիրով, նրանից դուրս, մեշչանական
առօրէականութեան սահմանում թափուր է սիրուց:

Ո՛հ, չէ, սիրուն, էլ ոչ մի սէր
Ճար չի անիլ իմ սրտին,
Դուք էլ, անուշ սար և ձորեր,
Չէք զիմանալ էս դարգին:

Բանաստեղծը գո՛հ չէ իւր այդ սիրագուրկ վիճակից, նա զգում
է սիրոյ կարօտը և այնքան դունագեղ երդել գիտէ սիրոյ ամօքիչ
ոյժը: Բայց ում սիրել. մեշչանական հասարակարդի մէջ սէրն ևս
փոխանակութեան արժէք է, առ ու ծախսի առարկայ, կեղծւում է
այնպէս, ինչպէս իւրաքանչիւր սպասողական ապրանք: Նա չի հա-
ւատում ժպտուն աչքերին, սրոնք ծաղիկների պէս վառւում են
կործաստի անդունդը քարչելու համար նահապետական կենսահայե-
ցողութեամբ սնւած «միամիտ մարդկանց»:

Ահա պօէան էլ, պատրանքով հարբած,
Գերւեց մի անգամ ժպտուն աչքերի,

Ու սրբան տանջւեց, տառապեց խաբւած,

Ու սրբան սրտում դանգաւաներ ունի . . .

Դժւար չէ այդ բոլոր տառապանքների վախճանական պատճառը գտնել:

Ընդհանուր պատճառն արդէն մեզ յայտնի է. դա բանաստեղծի կտրւած լինելն է իւր հայրենի եզերքից, մեղշանական ասեկի չրջապատի մէջ ապրելու ծանր հարկադրանքը, որ գոյացնում է նրա հոգու մէջ տանջանք, «եսօխ» սահմանափակում, որովհետեւ նա մերժում է այդ միջավայրի բոլոր արժէքները, նրա փողի պաշտամունքը, սիրոյ առւտուրը և այլն:

Բայց այդ բոլորը պայմանաւորւած է նաև մի հոգեբանական կարևոր դրութեամբ, որի մասին անհրաժեշտ է առանձնապէս շեշտել:

Հայրենի եզերքին բանաստեղծը անձնական երջանկութիւն է որոնում համայնօրէն, Նա ստեղծագործում է բոլորի հետ և բոլորի համար: Նրա կատարելութեան ձգտումները միևնոյն ժամանակ մարմնացած են ամբողջի մէջ, կօլլեկտիւ, հանրական չրջապատում: Նա ընդգրկում է մի հանրական խմբակցութեան կեանքը, իւր հոգու մէջ արձագանք ունի ամէն մէկը, որ հարազատ է, համակիր և ընկեր: Բանաստեղծը կտրւած չէ կեանքից, այլ կաղմում է այդ կեանքի մի անբաժանելի մասնիկը: Նրա կենսահայեցողութեան մէջ ինքը և իւր խմբակցութիւնը մի են, իրար հասկացող, իրարով չնչող և ապրող:

Այդ օրինակ կենսադրացութիւն և աշխարհիմացութիւն չունի նա մեղշանական միջավայրի սահմանում: Բանաստեղծն այդտեղ անձնական երջանկութիւն է որոնում միայնօրէն: Նա ստեղծագործում է ինքն իր հետ և իրեն համար: Նրա կատարելութեան ձգտումները երկրամերձ յատկութիւն ունին, մարմնացած են գերբնական ոլորտներում, հեռու մի ամբողջի, մի կօլլեկտիւի համայնապարփակ չրջապատից: Նա այդտեղ ընդգրկում է միայն և եթ իւր սեպհական կեանքը, իւր հոգու մէջ ոչ ոք արձագանք չունի, ոչ մի հարազատ, համակիր կամ ընկեր չի փութում նրան: Մի խօսքով՝ նա կտրւած է կեանքի բոլոր կապերից, տարապրւած է հանրական կենցաղի ոգեշունչ խանդավառութիւնից: Նա կեանքի մի անբաժանելի մասնիկը չի կաղմում, չի ստեղծագործում ընդհանուրի համար, չի ընդգրկում այդ ընդհանուրին: Նրա կենսահայեցողութեան մէջ ինքը զգում է իրեն անջատւած տիրող չրջապատից, խորթ նրան, ոչ ոք չի հասկանում իրեն, իրարով չնչելու, ապրելու և իրար հասկանալու հաճոյքն ու բաւականութիւնը նա չի փայելում:

Տքնեցի, ինչպէս բու աւերակում,

Ինչպէս միայնակ ճնճողով տանիքում . . .

Աստուած, տանջանքից ուժերս հաստան,

Միթէ, չը հասաւ ժամը փրկութեան:

Մենակ մարդու համար փրկութիւն չկայ,—ահա այն խիստ ու դաժան ճամարտութիւնը, որ խորապէս ապրում է բանաստեղծի հոգին:

Անձնական երջանկութիւնը համայնօրէն է ձեռք բերում, երբ մեկդի է նետում «եսի» սահմանափակումն իւր ներքին ինքնայօշոտումներով և ընդգրկելում մի հանրական ամբողջութիւն, որի մէջ մարմնանում է անձնական կատարելութեան վսեմ իդէալները: Ամեն մի ստեղծագործութիւն իւր սնունդը քաղում է հաւաքակալութիւնից: Եթէ բացակայում է վերջինս, ստեղծագործութիւնը դառնում է անբովանդակ և յօրինում է խաբուսիկ միրաժներ, որոնք յարատւ չեն, ողկոքում են առժամապէս:

Հաւաքականութիւնից կտրւելը միևնոյն ժամանակ առաջ է բերում ներքին տանջանք: Զէ որ մարդս հասարակական կենդանի է, ինչպէս որ պնդել է հնադարեան փիլիսոփան: Հասարակական կենդանին չընդգրկելով ոչինչ իրենից դուրս՝ սահմանափակում է իւր «եսը», խորասուզում ինքն իւր մէջ և բարոյական ինքնասպանութիւն գործում: Ընդհատ է, ստեղծագործելու համար անհրաժեշտ է կտրւել առօրէականութիւնից, բարձրանալ տեւալ մօմէնտների նեղ ապրումներից, բայց դա, ի հարկէ, «միայնակ ճնճողակի» վիճակ չէ ստեղծում, ինչպէս տեսել ենք գեղեցկի և տաղանդի հոգեբանութիւնը վերլուծելիս:

Միայնօրէն փրկութիւն որոնելով և չգտնելով, բանաստեղծը զժգոհում է ինքն իրենից, տանջւում է ներքուստ և տանջում ուրիշներին, որոնց հոգին խորթ է իրեն:

Հէնց այդ միայնօրէն փրկութիւն վնասելուց ծագում է «եսի» սահմանափակումը, յոռետեսութիւն կենսահայեցողութեան մէջ, մի խօսքով՝ հոգեկան տանջանք իւր բոլոր պատկանելիքներով:

Ինքն իրենից զժգոհ լինելով՝ նա զժգոհ է միևնոյն ժամանակ և մեղանական միջավայրից, որ նրան բաժանում է իւր հայրենի միջավայրից: Այս վերջին տեսակի ապրումները բանաստեղծը պատմական կերպրել է իւր «Տրտունջ» ոտանաւորում: Կարւած իւր հայրենի եզերքից՝ բանաստեղծը մի խղճալի դոյութիւն է քարշ տալիս, զգալով որ իւր կեանքի օրերը անդառնալիօրէն անցնում են անպտուղ, տխուր և ձանձրալի: Նա տրտնջում է իւր վիճակից, միևնոյն Լուսմանակ համոզւած է խորապէս, որ իւր այդ տրտունջը դատարկ, ունայն բան է. դժւար է խթանի գէժ աքացել: Կեանքի բոլոր անկիւններում տիրականօրէն իշխում են մեղանական արժէքները և բանաստեղծի ձայնը հնչւում է, որպէս «ձայն բարբառոյ յանապատի»: Նա հեռու է հայրենի կղերքից, ամեն ինչ թողել է անցեալի բաժ-

նուս, թէ սիրած մարդկանց, թէ իւր լաւ յոյսերը, որոնց գերեզմանների շարքերի միջով է ընթանում. մեղադրական հասարակարգը կառուցել է իւր չէնքը նրանց աւերակների վրայ. թաղել է նրանց. Ու բանաստեղծի առաջ բացել է տխուր ճանապարհ. իւր հայրենի եզերքը, նահապետական կարգ ու սարքը տեղի են տւել նոր պայմանների, նոր մարդկանց, նոր արժէքների առաջ, որ օտար են իրան. ինքն ևս օտար է. խորթ է նրանց, զգում է մենակութիւն, իւր անցաւոր լինելն այդ բոլորի միջև տեղ չունի, կայան չունի, զուրկ է դադարից ու հանգստից. Հոգու բարեկամներ, համակիրների չըջան, մտերիմների թարմաշունչ մթնոլորդ—այդ բոլորը բացակայում են. Նրա շուրջը քարսիրտ անտարբերութիւնն է իշխում. օտար են բոլորն էլ, ոչ ոք չի հասկանում բանաստեղծի վիշտը, նրա լեզուն ու ապրումները. Բանաստեղծն ատում է այդ բոլորին. Նրանց իդէալները տխուր և ձանձրալի են, չեն ոգևորում, չեն յուզում. Փող, առուտուր ամենատեսակ սրբութիւններով, գծծիութիւն. Միթէ կարելի է սիրել նրանց, աւելի լաւ է մենակ մնալ և տանջւել ձանձրոյթից և տխրութիւնից, քան ընկերանալ այդ հոգով աղքատներին, որոնք մեռցնում են ամեն ինչ. և բարձր ձգտումներ, և սրտի վեհ յուզումներ.

Չնչին մարդուկներ, լրբօրէն հանդիստ,
Անսիրտ, փոքրոգի, գծծի ու կոպիտ.
Մեռնում են մարում նրանց հայեացքից
Եւ հոգու ձգտում, և սրտի ժպիտ:

Էլ ուսմ առաջին սիրտդ բաց անես,
Ո՞ւսմ համար երգես սրտալի երգեր,
Ո՞ր չքին սիրես, կեանքդ նւիրես,
Էլ ինչպէս ապրես անսէր, անընկեր...

Ամբողջ ողբերգութիւնն էլ դրա մէջ է. բանաստեղծը մեղադրական չըջապատում իրեն զգում է բացարձակապէս մենակ ու տանջւում է հոգեպէս՝ անկարող ելք փնտրելու. «Էլ ինչպէս ապրես անսէր, անընկեր»։ Ներքուստ բզբաւած, կորցրած ներքին ներդաշնակութիւնն ու ամբողջականութիւնը՝ նա տեսնում է իւր հայրենի եզերքը, որ պիտի բերի հոգու հարմոնիա, ներքին ամբողջականութիւն՝ ազատելով սրտի և մտքի երկպառակութիւնից. մեղադրական միջավայրի մէջ սրտի և մտքի հարմոնիա չկայ, ամբողջական բնաւորութիւններ, սիրելու և ատելու մէջ հետեղականօրէն աննկուն և աննահանջ սրտեր գոյութիւն չունին. Անսիրտ են, փոքրօգի, գծծի և կոպիտ, ինչպէս որակում է բանաստեղծը:

Բայց այդ չնչին մարդուկները, որ լրբօրէն հանդիստ են, ուսին և գիշատիչ հակումներ. «մարդը մարդուն գայլ» սկզբունքն է

ներանց առաջնորդը՝ Ու հոգով խաղաղօրէն դաւանում են, պաշտամունքի առարկայ դարձնում «մարդը ժպտերես մարդ գիշատելու» գործնական քաղաքականութիւնը։ Բռնի գործակցութեան սխտհմր*) մասնաւոր սեպհականութեան վրայ յենւած բարոյահայեցողութիւնը զղւանք է յարուցանում բանաստեղծի հոգու մէջ։

«Կանչ» ոտանաւորը այդ զղւանքի արտայայտութիւնն է։

Նահապետական «հոգու պարզութեան» մի հառաչանք է այդ ոտանաւորը ընդդէմ այն բոլորի, ինչ որ բանաստեղծի կենսահայեցողութեամբ՝ վարակւած է մեշչանական բարոյահայեցողութեամբ և իրաւահայեցողութեամբ։ Իւր հայրենի եղբրքի «անմեղութեան» ճիշն է դա ընդդէմ անբարիշտների, որոնք տարածում են արտասուք ու լաց, հեծեծանք ու անէծք, չար նախանձի մահացու թոյնով ապականելով ամեն ինչ։ Բանաստեղծին ներքուստ այրում է հոգու պարզութեան և անմեղութեան այդ վտարումը տիրող կեանքի կողմից։ Նա տանջւում է, որ այդ կեանքը ստեղծում է «անսպառ տանջանքի հանդէս», աւելի ոյժ տալով մարդկանց ամբարտաւան կրքերին, որոնք մեղմանալ չգիտեն, այլ անդորր կենցաղը ցրում են սրածուծեան անարկու գոչիւններով։ Կենսական աններգաշնակութիւններն ու ներքին հակասութիւնները, որ յօրինել է մեշչանակոն աշխարհը, վերջ չունին, բանաստեղծն ուրիշ փրկութեան միջոց չգիտէ, բայց միայն այն, որ կոչ է անում, կանչում է Աստուծոն, որ նա պատժի չարերին, կեանքը դժուր դարձնող շահագործողներին։ Նահապետական աշխարհի քայքայման անխուսափելիութեան հնրաւ կորուստը խափանելու անճարակութեան մորմոքն է դա, ուզղւած Գերբնական Էալին։ Միթէ այդ դժուրքը, որ ինքնին մեշչանական հասարակարգն է, ի բնէ է այդպէս, Աստուած է այդ ստեղծել, եթէ ոչ, ապա ինչո՞ւ է նա իւր գոյութիւնը շարունակում, չէ որ մարդու ձեռքով չինւածը, կարող է կործանւել նոյն մարդու ձեռքով։ Այդ բոլորն Աստուած գիտէ։

Թէ դու չը գիտես,

Որ այստեղ, երկրում

Մարդը ժպտերես

Մարդ է գիշատում...

«Կանչը» հետաքրքրական է և մի այլ տեսակէտից։ Աչքի առաջ ունինք զեղարւեստական ստեղծագործութեան խնդիրներից մէկը։ Մեր կարծիքով զեղարւեստական ստեղծագործութիւնն անկախ ապրումների մեթօդն ունի կեանքի տւեալները կազմակերպելու գործում։ Գեղադէտին խորթ են կուր ապրումները, որոնք կաղ-

*) Այդ սխտհմր մանրամասն վերլուծութիւնը տեսնել մեր «Շիր-վանգսդէ. հայ ընտանիքի եւ ինտելիգենտի վիպասանը» գրքոյկի «Բռնի գործակցութիւն» գլխում։

մում են հրապարակախօսական ստեղծագործութեան առանցքը՝ Նա
չի կանչւած պաշքարի համար, ինչպէս հրապարակախօսը, այլ սեպ-
հական խմբակցութեան կեանքի անդորր հայեցողութեան, հրճւանքի
համար Նա խաղաղութեան առաքելայ է, նա ատում է, զղւում հա-
կառակ, ներհակ խմբակցութեան կեանքից, բայց նրա գէժ պաշքա-
րի շեփոր չէ հնչեցնում, այլ կոչ է անում խաղաղութեան Աստծուն.

Անգմացրու մարդկանց

Կիրքն ամբարտաւան,

Եթէ Աստուած ես

Դու խաղաղութեան

Հրապարակախօսի համար այդ դիմումը նշան է ոգու թուլու-
թեան, մեղկութեան և երկչուութեան. փոխանակ ռազմի և ըմբոս-
տացումների, նա պիտի կարդայ այդ տողերի տակ գեղադէտի
խաղաղասոյր նւագները. ու պիտի ասի դժկամակութեամբ՝ «բառեր,
բառեր, բառեր», որոնք չեն վառում «զէնքի քննադատութեան»
համար, այլ նւագուն պատկերացման և թուլչական յուզման են
տրամադրում:

Բանաստեղծը համակ սէր է, գթութիւն և լաւակամութիւն
իւրայինների համար: Խաղաղ և անդորր բարգաւաճում սեպհական
խմբակցութեան համար—ահա նրա ազօթքի նիւթը և սեւեռեալ
գաղափարն ու ցանկութիւնը: Նրա ստեղծագործութիւնը չունի
այլ պրիօմներ: Բայց յանկարծ ատելի միջավայրը ցցւում է նրա
հանգէպ իւր զղւելի մարդկանցով և արժէքներով: Ի՞նչ է մնում
անել. կոչ առ խաղաղութեան Աստուած և «զայրացած երգչի
վրէժ»... պատկերացումով—փողի քսակի երգիծանք, յուսահա-
տութեան թախծալի երգ:

Յուսահատութեան թախծալի երգով

Լեզի կը դարձնեմ ձեր կեանքը բոլոր

Եւ դուք կարտասուէք լիացած աչքով,

Խնջոյքների մէջ նստած զլխակոր...

Հրապարակախօսը, հաւատարիմ իւր կուի ապրումների մե-
թօդին, կծիծաղէր սրտանց այսօրինակ «վրէժի» վրայ: Ո՞ւմ ինչ
կարող ես անել յուսահատութեան երգով, այն էլ թախծալի երգով:
Պատերազմողներին յոյս է հարկաւոր ներշնչել գալոց յաղթանակի
համար, և վնայ այն գորավարին, որ ուղւում է մարտիկներին խրա-
խուսել «յուսահատութեան թախծալի երգով»...

Միայն հողով բանաստեղծը կարող էր թարգմանել սիրուն
«Հայաւաթի երգի» հետեւեալ տողերը.

Յոգնել եմ ես ձեր վէճերից,

Ձեր արիւնոտ կոխներից,

Յոգնել եմ ձեր՝ սպանութեան

Ու վրէժի աղօթքներէց,
 Ձեր ոյժն ամբողջ օրոյ մէջ է,
 Ձեր կորուստը կոխների,
 Արդ ապրեցէք այսուհետք
 Խաղաղ, սիրով, և զբօր նման . . .
 Մտէք այժմ էս դեռի մէջ
 Ու լւսեցէք ձեր զէմքերէց
 Կուր վայրի նկարները
 Ու արիւնք ձեր մատների,
 Թաղէք հողում ձեր զէմքերը,
 Ատէք կարմիր քարը հանքից
 Ու շինեցէք կարմիր քարից
 Խաղաղութեան չիրթի գլուխ,
 Եղէդն ատէք և զէգնուտից
 Չարդարեցէք փետուրներով,
 Ու ծխեցէք ի միասին
 Խաղաղութեան չիրութիւնները . . .

Այս երկար հատւածը մէջ բերինք կրկնակի նպատակով՝ Նախ՝ ցոյց տալու գեղարւեստական ստեղծագործութեան բնորոշ կողմերէց մէկը, երկրորդ՝ թէ որքան անյարմար միջավայրի մէջ է դուռ՝ իրեն մեր բանաստեղծը՝ Նա արդէն իւր ինքնուրոյն երգի մէջ ասել էր մեղանական աշխարհին, թէ դիշտիչների որջ է ներկայացնում Թարգմանական տողերի մէջ եւ նոյնն է ասում ըստ էութեան — յոգնել եմ ձեր գիշատումներից . . .

Մենք գիտենք արդէն, թէ ինչպիսի երկեր է Թարգմանում Յովհ. Թումանեանը, որքան հարազատ են իրեն Աճառաբանի ապրումները, որոնց հաւատարիմ արտայայտիչն է դարձել՝ ունենալով յար և նման ապրումներ իւր հոգու մէջ:

Այս բոլորից յետոյ մեզ թւում է թէ պարզ է բանաստեղծի հոգեկան տանջանքի և «եսի սահմանափակման» հիմնական պատճառը:

Միևնոյն ժամանակ պարզ է, թէ ինչո՞ւ նա իրեն համարում է պանդուխտ երկրի մէջ, տարագիր, կտրւած կեանքի բոլոր կապերից, որպիսի ապրումների վերլուծումը ունի այս գրւածքի սկզբում:

Ա՛խ, ես բնաւեր, ընկած սարէ սար,
 Ու քաչ եմ դալի. ու քաչ եմ դալի
 Երկնքի թռչող հաւքին հաւասար,
 Անշունչ քարին էլ երնէկ եմ տալի,
 Ամեն քար, Աստուծ, իւր տեղն է անժաժ,
 Հէնց ես եմ մենակ տեղից զլորել.
 Ամեն հաւք, անգութ, իր բունը կերթայ,
 Հէնց ես եմ դարիւր, ճամբում մոլորել . . .

Այս զգացումներով յորդ քառեակները բանաստեղծը դրել է «գաղթականի երգը» վերնագրի տակ: Վերնագիրը մեզ չպիտի չփոթեցնի. բանաստեղծը մի անգամ արդէն ասել է իրեն համար բնորոշ մի խօսք. «Պախուզուիտ եմ, քոյրիկ»: Դա իւր սեպհական ապրումների հարազատ արտայայտութիւնն է, որ համապատասխանել է հայրենազուրկ գաղթականի մորմոքներին: Բանաստեղծն ևս կարւած է իւր հայրենի եզերքից, գտնուում է մեշանական տարտարոսի մէջ, որ նա անւանում է «քաֆուր աշխարհք», «անծանօթ ճամբայ»: Նրա ոտքերն ևս յոգնած են, ինչպէս պնդել է «Պախուզուիտ եմ, քոյրիկ» ոտանաւորի մէջ և կրկնել է «գաղթականի երգում»:

Ամենայն իրաւունքով, ուրեմն, այստեղ արտայայտւած զգացումները մենք կարող ենք վերագրել բանաստեղծին՝ համարելով նրա անհատական ապրումների ծնունդ.

Ա՛խ, էս սե ճամբէն, էս դժար ճամբէն
Եարար ուր կերթայ, եարար շատ մնաց.
Որտեղ կը հատնի էս օրը եաման,
Որտեղ կհանգչեն ոտներըս յոգնած . . .

Ոտներն յոգնած են, իսկ հոգին տանջւած: Ու այդ բոլորն արդիւնք «եսի սահմանափակման»:

Ո՛ւր գնալ, Հարազատ, համակիր հոգիների կարիք է զգում բանաստեղծը: Նա բանաստեղծ է և պէտք է ընդգրկի իւր հոգուն համապատասխանող անձերին, նրանց արտայայտին ու կատարելատիպը լինի: Բայց նրանք չկան մեշանական միջավայրում, ուր «լիբը և անամօթ» մարդիկ ոտնահարում են ամեն սրբութիւն՝ զոհերելով նրանց՝ Մամօնային և Մօլօխին:

Եւ տեսաւ Մովսէս լերան բարձունքից,
Ժողովուրդն այնտեղ ներքեւ, հովիտում
Աստւած է շինել ոսկուց, արծաթից . . .

Եւ սուրբ Սինայի մօայլ ամպերում
Կանգնեց մարգարէն, նայեց դէպի վեր,
«Միթէ այս ամբօխն իմ եղբայրն է, Տէր» . . .

Մեշանական ամբօխը Յովհ. Թումանեանի եղբայրը չէ և չի կարող լինել: Այդ ամբօխը իւր նիստ ու կացով, իւր հոգեկան և բարոյական էութեամբ լոկ տանջում է նրան, սահմանափակում, զրկում ներքին հարմօնիայից և ինքնալրացումից, հոգու խաղաղութիւնից և երջանկութիւնից: Այդօրինակ հոգեկան տանջանքն ու «եսի սահմանափակումը» բանաստեղծին մղում են դէպի իւր հայրենի եզերքը, ուր ձեռք պիտի բերի հոգու խաղաղութիւն և ինքնալրացում . . .

(շարունակելի)

Ա. Տէրտեհան.